

Hernády Judit

A beláthatatlan mélységek vonzása

Szilágyi István új regényére közel két évtizedet kellett várnia az olvasóknak. A *Messze túl a láthatáron* elbeszélés módja a 2001-ben megjelent *Hollóidőével* rokonítható: a regény itt is két nagyobb részből áll, a magyar történelem régmúlt idejébe kalauzol el, miközben a narrációban fontos szerephez jutnak a főszereplő visszaemlékezései. Tartalmilag azonban az 1982-ben publikált *A hóhér könnyei* című kisregény tekinthető közvetlen előzményének: a szereplők alakjai mellett a történet főbb motívumai is átvándoroltak az új kompozícióba. Bár a kisregényből közel szó szerint áttemelt szakaszok javarészt a nyitó és záró fejezetekben találhatók, a történések szálai – az új szerzői koncepció miatt – mégis egészen eltérő végkifejletbe torkollnak. A már a kisregényben is jelen lévő, de alárendelt szerepű boszorkányper történetét például más nézőpontból és jóval részletesebb formában ismerhetjük meg, miközben a főszereplő, Tompay Wajtha Mátyás életének rég- és közelmúltbeli eseményeire is rálátásunk nyílik.

A regény két része két különböző időszakot fog át, az 1710-es évek és a harminc évvel későbbi történések közötti összekötő kapcsot a főszereplő alakja képezi. Az első rész Tompay visszaemlékezéseit közli, melyeket az egykori secretarius még II. Rákóczi Ferenc kérésére jegyzett le, miután a fejedelem Tompayt török követségbe küldte. A későbbi bíró már ekkor is kifinomult megfigyelőképességről tesz tanúbizonyságot, amikor a török közeget és a Porta diplomácia módszereit elemzi. Rákóczi környezetébe való visszatérése során azonban a mozgalom egyre kevesebb sikerrel kecsegtető helyzetével kell szembeesnie. Az 1710 körüli évek időszaka ezért már a hanyatlás idejeként jelenik meg, e válságérzet azonban nemcsak a konkrét történelmi helyzetre vonatkozik, hanem a világ általános állapotát is egyre inkább ez határozza meg („Romlik, bomlik a világ”, 20. o.). Tompay egyes, a változó divatot (vagy ahogyan régen hívták: az „új módi”-t) kritizáló szavai a korszak egyik jelentős emlékiratának, Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* (1736) című munkájának szövegvilágát is megidézik.

A bíró feljegyzései túlnyomórészt személyes jellegűek, belőlük értesülünk azokról az előeményekről, amelyek a harminc évvel későbbi történések rejtett magját alkotják. A történelmi vonatkozású megfigyelések helyét fokozatosan átveszik a privát jellegű jegyzetek, Tompay aprólékos részletességgel tudósít a hamis indokkal elcsalt felesége keresése és megtalálása körüli eseményekről. Az emlékirat összetettségét mutatja, hogy a bíró legbensőbb érzéseit rögzítő, vélhetően még az események sodrában lejegyzett sorai a visszaemlékezéssel párhuzamosan, annak szövegétől tipográfiaiilag is jól elkülönítve olvashatóak. Ezek a dőlt szedésű szakaszok azonos

szerepben a második részben is elő-előtűnnek, fenntartva a folytonosságot a két, narratológiai szempontból eltérő szövegegység között. Bár a második rész homlokterében látszólag a boszorkányper áll, voltaképpen Tompay feleségének eltűnése az a mozzanat, ami – még évtizedekkel később is – a bíró érdeklődését fogva tartja. Ez a rejtélyes haláleset válik az események mögött meghúzódó okok utáni kutatás ösztönzőjévé, innen ered az igazságkeresésnek az az olthatatlan vágya, ami Tompay bírói vizsgálódásainak alapirányultságát is jellemzi.

Az első részben található a legtöbb olyan megjegyzés, amely az emlékezés mentális folyamatára reflektál. A főszereplő szerint a megélt múlt a növekvő időbeli távolságnak köszönhetően már „más orcáját, más valóját” mutatja. Alapmotívumként már itt is feltűnik bizonyos emlékek elfeledésének, „félretevésének” szándéka, amit a múlt képeinek időnkénti feltolulása lehetetlenít el („az elmúlt idő olykor egybemosódik, máskor belém harap”, 141. o.), nem hagyva nyugodni az „apasztó megfigyelésekbe” merülő elmét. Az emlékezés folyamata szorosan összefonódik az értelmezés tevékenységével, Tompay a történelem miértjeit az időben visszafelé haladó, az összképet szálaira szedő analitikus megközelítéssel igyekszik feltárni. A hermeneutikai kör módszertani alapelvét idéző eljárás a részletektől kíván eljutni az egészhez, és fordítva, folyvást megismételve az értelmezési aktus analitikus és szintetikus fázisait, míg el nem jut valamifajta megbizonyosodásig. Ez az alapbeállítódás határozza majd meg Tompay egész bírói működését, a bűnelkövető múltjának eseményeit ennek megfelelően építi újjá, illetve bontja szálaira, hogy végül eljuthasson az okokig. A valóságot a maga összetettségében látó bíró életét éppen sajátos tudása és látásmódja nehezíti meg: környezetében idegenül mozog, szinte hamleti komédiázással és szókimondással kísérti a sorsot.

Az emlékiratban élénk tárt események hátteréről egyfelől a török követfogadás közege, másfelől pedig a főszereplő otthonának vidéke, a lánvilág szolgál. Ez utóbbi az archaizáló nyelvhasználat mellett rendkívül fontos szerepet tölt be a regény atmoszférájának megteremtésében. A lánvidékhez kötődő gyermeki emlékeknek és a feleség halálával kapcsolatos

élményeknek köszönhetően jön létre az a sajátos paradoxon, ami a köznapi babonások ellen küzdő bíró racionális megközelítésmódja és a még benne is meg-megéledő népi hiedelemvilág között feszül. Tompay saját jegyzeteiben olvashatóak a lán mélyén őrzött harangokról szóló szuggesztív erejű szakaszok. A műbeli harangok motívuma talán a lélekharanggal áll kapcsolatban, melynek kongása a haldoklás, az evilági létből való távozás jeleként szolgált. Tompay maga is arról beszél, hogy öregedve romló hallása ellenére is egyre többet hallja a víz mélyéből előtörő harangszót. A lánhoz kapcsolódó másik szimbolikus értelmű, vissza-visszatérő motívum a hínár; az egyik jegyzet szerint ha egy idegen „a tó vizébe kerül, a hínár fodra, víz alatt lappangó sűrűje megnyílik, mintha szívesen látná az ide a karjai közé tévedt vendéget, közben szét is nyitja víz alatti szárnyait, majd amint a jövevény mozdulni, vergődni kezd, a hínár körbefogja-öleli, húzza lefele, majd amint a vergődő mélyebbre süllyed, összezárja szárnyait a jövevény fölött, az pedig tehetetlenül merül, egyre lejjebb e vízi pokol ölé...” (260. o.). A fenti sorok a bűnös ember lelkiállapotát, a bűn általi megkísértés, majd lelki halál folyamatát évezredek múltú szimbolikát visszhangozva szemléltetik, de akár az elmén urrá levő irracionalitás képi megjelenítőjeként is felfoghatóak. A lánvidék vissza-visszatérő témája a mű végén „az idegenből jött récefélék” révén elevenedik meg újra, a vadkacsák kétségbeesett küzdelme a téllal ismét jelképesen is érthető részletekkel bővíti a táj rajzát: mintha Tompay is az evilági viszonyokban beálló tél és jegesedés ellen próbálna – eleve kudarcra ítélt – küzdeni.

Mint már volt róla szó, az emlékiratformával való szakítás ellenére a második részben is szerepet kapnak a főszereplő kurzíván szedett feljegyzései, amelyek helyenként meg-megtörik a fejezetekre bomló, tényleges cselekmény helyett többnyire csupán párbeszédet tartalmazó szövegfolyamot. A retrospektív jelleg a mű e jóval terjedelmesebb feléből sem hiányzik, de mivel a történelmi, illetve magánéleti szál helyébe a bírói hivatáshoz kapcsolódó tematika lép, a párbeszédekben megjelenő visszatekintések a korábbi peres ügyeket elevenítik fel. A bűn és büntetés témája nem új Szilágyi István életművében, a szerző legismertebb műve, a *Kő hull apadó kútba* szintén

ezt a kérdéskört érintette. Itt azonban a bíró szemszöve válik hangsúlyossá, ami alighanem összefügg azzal, hogy az író maga is folytatott jogi tanulmányokat. A megközelítésmód kétirányú: egyfelől a bírónak az emberi oldalt, a bűnösök (vagy ártatlanul megvádoltak) felé tanúsított magatartását, munkamódszerét firtatja, másfelől pedig a felette álló törvény, illetve a felette is ítélő Isten szemszövegéből önmaga pozíciójára, a mások feletti ítélkezés problematikájára reflektál. Az utóbbi során a főszereplő bibliai textusokat is beemel a személyes számvetés folyamatába, ószövetségi szöveghelyekre és a *Jelenések könyvére* való utalások formájában, majd ezek fényében saját hivatása szemszövegéből nézve is megpróbálja Krisztus kettős – kegyelemadó és ítélkező – szerepét értelmezni.

A fenti problematika vonatkozásában a babonáság szerepe a maga szűk értelmében talán kevésbé lényeges, mint első pillantásra tűnik; annál érdekesebb a cselekedeteket irányító gondolatokat, az elmeműködést befolyásoló irracionalitás kérdése. Tompay legfőbb ellensége az érthetetlen, ezért számára különös kihívást jelent a bűnesetek szövevényeinek feltárása, az emberek tettei mögött húzódó indokok meghatározása. Attitűdjére vet fényt az a mozzanat is, hogy a tárgyalások után rendre el-elvonul a hegyekbe, kedvelt kőkunyhójába, melyből letekinthet a szemei előtt elterülő tágas térségre. Tompay intellektuálisan is ilyen magaslati nézőpontot foglal el a bűnügyi tárgyalások meglehetősen földhözragadt, csupán a történések felszínét vizsgáló közegében.

Már *A hóhér könnyei* esetében is a platóni dialógusok mintáját emlegette a kritika, illetve a szakirodalom, e jelleg itt még erőteljesebbé válik. A kihallgatások egyirányú kommunikációs helyzete az utolsó fejezetben kap nagyobb szerepet, az olvasó egyébként többnyire a párbeszédre révén értesül a korábbi bűnesetekről. A bíró négy szereplővel folytat dialógust: a hóhérral, Tsomorral, Gorbay-val és a Nagyidejűvel. Tsomor szerepe a kisregénybeli karakteréhez képest nemcsak hogy megnő, de alakja új, sötétebb színekkel is gazdagodik; ő válik a bíró legfontosabb emberi beszélgetőpartnerévé (a Nagyidejű felettes, tágabb látáskörű elmebeli teremtménynek tűnik), s bár meglehetősen negatív nézőpontból látunk

rá a személyére, voltaképpen szerepe mindvégig kérdéses marad. Odaadó tanítvány vagy áruló, aki harminc ezüstpénzért eladja mestert, a „szenvédélyes igazságkereső”-t? Tompay ugyanis sajátos képességekkel bír. Egyfelől emberismerete olyan mély, hogy „mér földnyi messziről, szél ellenében is megérezte a gonoszt, azt, hogy kiben mi lakozik” (322. o.), másfelől a „szelíd inkvizíciózás” módszerével „egyből megtárukkozásra bírja a gonosztevőt” (180. o.). A kérdést az teszi nehezen megválaszolhatóvá, hogy Tompay megnyilatkozásai mindvégig alávaló szándékokat tulajdonítanak Tsomornak, akit mi, olvasók nemcsak hogy nem látunk életének egyéb terein működni, de sem az elbeszélő, sem más szereplők nem segítik a jegyző objektívabb megismerését, így a vele kapcsolatos érzéseinkre a bíró gyanakvó megjegyzései vannak meghatározó befolyással. Ráadásul Tompay hangsúlyozottan jó emberismerete szintén a negatív értékelés helyességét sugallja.

Tompay szerint Tsomor „beletúr” az elméjébe, a zsigereibe, úgy érzi, valamifajta belső űrt tölt ki lényével, „mintha belső mérlege volna” (325. o.). Tsomor szerepe a kérdezősködés, a régi ítélethozatalok bizonytalanságaival való szembesítés, a jogi eljárás helyességének firtatása, vagyis ő a bíró számára a múlt tetteit a lelkiismeret ítélőszéke előtt mérlegre tevő attitűd élesztgetője. Ez pedig a dolgok jellegéből következően (hogy ti. a bűnesetek indítékainak felderítése, a körülmények teljes megismerése emberileg eleve kivitelezhetetlen feladatot jelent) könnyen az énkép aláásását, az önemésztő gondolatok elharapódzását idézheti elő. Ezért használja Tompay Tsomorral kapcsolatban a fát belülről pusztító szű hasonlatát, bár azt maga sem tudja eldönteni, valóban így áll-e a helyzet. Ráadásul többször is megemlíti, hogy minden ellenszenve ellenére is ragaszkodik a jegyzőhöz, aki éppen azért válik számára fontossá, mert a bűn és büntetés problémakörének mélyére hatoló elmélkedésekre ösztönzi.

A fentiekben már utaltam az irracionalitás mint téma műbeli jelenlétére: Szilágyi István új regényének talán legsúlyosabb problémafelvetése éppen az, amely az emberi elme működésének megbízhatóságára kérdez rá, mind a bűnbe eső ember, mind az ítélőerő vonatkozásában. Erre mutat, hogy az irracionalitás

szerepét több aspektusból megvilágító eszmefuttatások végigkísérik a történetet. Ehhez kapcsolódóan például többször is előtűnik a szövegben egy régi szólás: *Akit Isten meg akar verni, először is esztét veszi el*. E gondolat jelentőségét húzza alá, hogy Tompay egyéni életútjára is igaznak tűnik: a bíró racionális attitűdje végül vereséget szenved a lelkében táplált irracionális gondolatok magával sodró áramával szemben.

De vajon mi húzódik messze túl a láthatáron? A lápvidék, vagy a racionális emberi elme által beláthatatlan mélységek világa? Esetleg a lélek tudatalatti rétege? Tompay dialógusai és dőlt betűvel szedett, sokszor szinte lírai

hevületű személyes feljegyzései mindhárom lehetséges értelmezési irány érvényesítését lehetővé teszik. A meghatározó gyermekkori tájélmény, az emberi létállapot – heideggeri kifejezéssel élve: a világban-való-lét – sajátos viszonylatai és a lélek rejtélyes, átláthatatlan tudati valósága egyaránt tárgyát képezi a regény kérdésfeltevéseinek. Vagyis bár a történetek díszletei egy rég letűnt kort idéznek elénk, a mű – az írásmód szuggesztív nyelvi ereje és szépsége mellett – ma is aktuális témákra irányítja az olvasó figyelmét.

Szilágyi István, *Messze túl a láthatáron*, MMA Kiadó, 2020.

EGANIAN SPARTAK: Két nővér (Jereván)